

Głuszkowski M., 2016, Kiedy było najlepiej? Za Stalina – o znaczeniu dywersyfikacji źródeł w badaniach nad pamięcią społeczną. Na przykładzie Wierszyny – polskiej wsi na Syberii, w: P. Zemszał, R. Halili, M. Głuszkowski (red.), Doświadczenie komunizmu – pamięć i język, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, s. 35-48.

Michał Głuszkowski,
Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń

Kiedy było najlepiej? Za Stalina – o znaczeniu dywersyfikacji źródeł w badaniach nad pamięcią społeczną. Na przykładzie Wierszyny – polskiej wsi na Syberii*

Studia nad pamięcią społeczną stanowią bardzo szerokie i zarazem interdyscyplinarne¹ pole badań, które ze względu na swoją różnorodność nie doczekało się jednej spójnej metodologii i metodyki. Bliższe przyjrzenie się przedmiotowi badań skazuje jednak próby narzucenia schematów badawczych na niepowodzenie. Pamięć, którą słowniki i encyklopedie definiują jako zdolność umysłu do przechowywania wrażeń i informacji, a także umiejętność ich odtwarzania (por. PWN 1998; SJP 2015; PWN 2015), nie jest przecież bezpośrednio dostępna badaczowi, zmuszonemu do oparcia analizy na różnorodnych przejawach pamięci. W badaniach humanistycznych uwzględnienie pewnych zakłóceń i wpływu osoby badacza na rezultat jest oczywiste, ale kiedy wnioskowanie dotyczy tak ulotnych i trudno dostępnych obiektów, jak wrażenia, odczucia i myśli, na podstawie ich równie chwiejnych przejawów, należy zachować szczególną ostrożność w sądach. Ilość niemierzalnych czynników społecznych i psychicznych, mogących potencjalnie zakłócić proces badawczy jest na tyle duża, że żaden wynik analizy nie będzie w stanie spełnić kryteriów obiektywizmu, a przede wszystkim kluczowych w procesie naukowym sprawdzalności i powtarzalności. Badacze nie są jednak bezradni, a różne formy studiów nad pamięcią doczekały się własnych rozwiązań teoretycznych, które wpisały się na stałe w metodologię współczesnej socjologii czy etnologii, jak choćby metoda biograficzna zastosowana przez Williama I. Thomasa i Floriana Znanieckiego w badaniach społeczności polskich emigrantów pochodzenia chłopskiego w Stanach Zjednoczonych (por. Thomas, Znaniecki 1976).

* Artykuł został napisany w ramach realizacji projektu „Pracownia badań nad pamięcią w postkomunistycznej Europie”, sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2011/03/D/HS2/06170.

¹ Według najnowszej terminologii, ze względu na łączenie kilku dyscyplin w badaniach nad pamięcią i faktyczne przekraczanie granic wielu nauk, można by nasze studia określić jako transdyscyplinarne.

Ponieważ „dane badacza kultury są zawsze «czyjeś», nigdy «niczyje»”, rzeczywistość społeczna, do której zalicza się także pamięć danej zbiorowości, „istnieje dla pewnych świadomych i czynnych podmiotów historycznych, tj. w sferze doświadczenia i działalności jakiegoś określonego ludu” (Znaniński 1986: 239). Dlatego w badaniach nad pamięcią społeczną tak ważne jest uchwycenie jej intersubiektywnej postaci, odzwierciedlającej wspólne cechy pamięci grupy, a nie wycinkowych obrazów, które mają charakter indywidualny i mogą znacząco odbiegać od pamięci zbiorowej. Najbardziej naturalną metodą pozyskania materiału badawczego jest kontakt z opisywaną społecznością, w celu poznania *ich danych kulturowych* w postaci wypowiedzi, pamiętników, miejsc pamięci. Oprócz danych zdobywanych bezpośrednio, badacz może dysponować także innymi źródłami informacji, jak choćby wcześniejsze opracowania naukowe na temat określonej grupy społecznej, publicystyka, reportaże, opublikowane wspomnienia osób, które z daną wspólnotą się kontaktowały, doniesienia prasowe i in. Choć ukazują one przedmiot badań w sposób jeszcze bardziej pośredni niż wypowiedzi przedstawicieli określonej społeczności, ich wykorzystanie stanowi cenny materiał konfrontacyjny. Szczególnym rodzajem źródeł są różnego rodzaju przedsięwzięcia o charakterze komemoracyjnym, np. jubileusze, uroczystości, dni pamięci, w ramach których przedstawiciele danej społeczności mogą wyrażać swój stosunek do przeszłości grupy. O tym, jak ważna jest dywersyfikacja i gradacja źródeł w badaniach nad pamięcią zbiorową, świadczy przykład społeczności mieszkańców Wierszyny – polskiej wsi na Syberii.

Założona w 1910 r. przez dobrowolnych osadników z Małopolski miejscowość leży ok. 130 km na północ od Irkucka. Ze względu na swoją genezę Wierszyna wyłamuje się z tradycyjnego w polskiej historiografii obrazu Syberii – miejsca zesłań Polaków. Wieś z założenia nie miała być kolejnym punktem na mapie polskiej martyrologii, lecz ziemią obiecaną dla chłopów i górników pochodzących z chłopskich rodzin z zachodnich rubieży Cesarstwa Rosyjskiego. Na przełomie XIX i XX w. w celu zwiększenia potencjału ludzkiego Syberii, władze carskie zachęcały ludność z europejskiej części Imperium do wyjazdu na wschód. Ta emigracja była alternatywą dla wyjazdu za ocean, na tzw. saksy – do Brazylii i Stanów Zjednoczonych (Sidorski 1972: 1985). Wierszyna była jedną z wielu miejscowości, które wówczas powstały w wyniku dobrowolnych przesiedleń Polaków. Pod koniec XIX i na początku XX w. polsko-syberyjską trasę przemierzały dziesiątki tysięcy osadników, a w rekordowym pod tym względem roku 1907 na wyjazd do guberni tomskiej zdecydowało się prawie trzydzieści tysięcy osób (Haniewicz 2008: 21). Pod koniec XIX w. na Syberię z okolic Płocka wyjechała grupa osadników do guberni tobolskiej, a w powiecie tomskim Polacy

stanowili większość wśród mieszkańców kilku nowo powstałych miejscowości, spośród których najbardziej znana jest założona przez mieszkańców Podlasia w 1898 r. wieś Białystok (por. Kuczyński 2007: 115–116; Haniewicz 2008: 19–21). W zasiedlaniu Syberii brały udział także inne nacje, zamieszkujące carskie imperium, np. Ukraińcy – założyciele leżącej nieopodal Wierszyny Tichonowki, Czesi z Wołynia lub Niemcy z Powołża (Калета 2012; Смирнова 2012; Татарникова 2012). Uczestnicy wspieranej przez władze kolonizacji Syberii mogli liczyć na zapomogi finansowe, przydział kilkunastu hektarów ziemi do użytkowania, ulgi podatkowe oraz refundację znacznej części kosztów przejazdu. Ponieważ tereny, które otrzymywali we władanie najczęściej były zalesione, należało je samodzielnie wykarczować (Bazyłow 1975: 173–174). Początki miejscowości powstałych na przestrzeni około dwudziestu kilku lat na przełomie XIX i XX w. na Syberii były więc podobne. Po przybyciu na miejsce przeznaczenia osadnicy, zanim zdążyli przygotować swoje pola pod pierwsze zasiewy i wybudować domy, zmuszeni byli mieszkać w tymczasowych ziemiankach (Петшик 2008: 11–12, Haniewicz 2008: 21–22).

W historii Wierszyny można wyznaczyć trzy zasadnicze etapy. Pierwszy z nich to okres bezpośrednio po migracji, kiedy przede wszystkim dbano o rozwój własnych gospodarstw i starano się w miarę możliwości „odtworzyć” warunki życia z rodzinnych miejscowości, m.in. poprzez budowę kościoła katolickiego i polskiej szkoły (Szostak 2002: 226–227). Małopolska gwara, którą wierszynianie przynieśli ze sobą z rodzinnych miejscowości, była wówczas podstawowym środkiem komunikacji wewnątrz wspólnoty, a rozumieli ją także buriaccy sąsiedzi (Głuszkowski 2011: 165). Koniec tego okresu związany był z konsekwencjami rewolucji październikowej, jednak nie nastąpił w 1917 r., a dokonywał się stopniowo, osiągając kulminację w czasach masowej kolektywizacji lat 30. XX w. i represjach 1937 r., w wyniku których zamknięto miejscowy kościół, a kilkudziesięciu mieszkańców wsi skazano pod fałszywymi zarzutami i rozstrzelano (Szostak 2002: 228–234).

Kolejny etap w dziejach Wierszyny charakteryzował się stopniowym odchodzeniem od polskości w zakresie kultury, religii, a także języka, a mieszkańcy ostatecznie stracili złudzenia, że Syberia będzie ich ziemią obiecaną. Wieś upodobniła się do innych syberyjskich miejscowości, a o pierwotnej polskości w największym stopniu świadczył język codziennych rozmów, ponieważ mimo pojawienia się małżeństw mieszanych i utraty początkowej etnicznej homogeniczności wspólnoty, na co dzień mówiono wciąż przede wszystkim po polsku (Głuszkowski 2011: 165–166). W drugiej połowie XX wieku w Wierszynie doszło do nieodwracalnych zmian kulturowych. Bez rdzenia w postaci religii katolickiej system tradycji i obyczajów wierszynian stał się polsko-radziecką hybrydą z elementami kultury buriackiej

(por. Głuszkowski 2010). Dlatego też po transformacji społeczno-ekonomicznej, jaka nastąpiła po rozpadzie ZSRR i zapoczątkowała nowy okres w dziejach wsi, mimo odzyskania swobód religijnych i praw mniejszości etnicznej, nie był już możliwy powrót do stanu sprzed kilkudziesięciu lat. Ostatni okres w historii Wierszyny upłynął pod znakiem przyspieszonej asymilacji. O ile początkowo społeczność polskich emigrantów utworzyła wyspę kulturowo-językową w otoczeniu Buriatów i dzięki poważnym różnicom kulturowym oraz antropofizycznym udało się im zachować swoją tożsamość, to późniejsza zmiana *buriackiego morza* na *rosyjski ocean* oznaczała koniec izolacji, który z kolei pociągnął za sobą rozproszenie wśród Rosjan (Nowicka 2013: 17–18, 26).

Pamięć społeczna wspólnoty o tak dynamicznie zmieniającej się historii stanowi ważny przyczynek do opisu dziejów i sytuacji społecznej Polaków na Syberii, wysp językowo-kulturowych, a także jako odrębny przedmiot badań. Choć zainteresowanie Wierszyną w Polsce trwa od kilku dekad, dopiero w XXI w. nabrało szerszego zasięgu. Podstawowym celem niniejszego tekstu jest ocena sytuacji badacza zainteresowanego analizą pamięci zbiorowej wierszynian i rozważenie przydatności poszczególnych typów źródeł, czyli opracowań naukowych (z zakresu różnych dyscyplin), wypowiedzi ustnych przedstawicieli badanej grupy i ich tekstów pisanych, reportaży i artykułów prasowych na temat Wierszyny. Opracowania naukowe poświęcone tej społeczności mają charakter socjologiczno-antropologiczny oraz językoznawczy. Pod koniec lat 80. ubiegłego stulecia ukazały się pierwsze prace Jurija Golcekiego nt. ówczesnego stanu wierszyńskiej polszczyzny. Te prace, podobnie jak nieco późniejsze publikacje Wandy Decyk i Natalii Ananiewej miały charakter wstępnych studiów (por. Гольцекер 1989; Decyk 1995; Ananiewa 2007). Pierwszym szczegółowym opracowaniem w tym zakresie były dopiero prace powstałe jako pokłosie ekspedycji zorganizowanej przez młodych badaczy z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (zob. m.in. Umińska 2013; Paśko 2009; 2011; Głuszkowski 2012). Choć podstawowym tematem tych publikacji była małopolska gwara w obcym otoczeniu, autorzy przytaczali także informacje dotyczące sytuacji społecznej wsi. Jednak w badaniach nad pamięcią społeczną w większym zakresie zastosowanie znajdują opracowania o charakterze socjologicznym, antropologicznym i etnograficznym. Pionierką na tym polu była Agata Wiśniewska, badająca kwestie tożsamości etnicznej wierszynian, a najbardziej kompleksowym studium jest do dzisiaj monografia zbiorowa przygotowana przez zespół pod kierownictwem Ewy Nowickiej i Małgorzaty Głowackiej-Grajper (Nowicka, Głowacka-Grajper 2003a). Poszczególne teksty oparte na badaniach obejmujących wywiady z wierszynianami i obserwację uczestniczącą ukazują różne aspekty życia wsi, tworząc

możliwie pełny obraz jej życia społecznego (zob. m.in. Nowicka, Głowacka-Grajper 2003b). Publikacje pochodzącej z Wierszyny L. Figury są opracowaniami o charakterze naukowym opartymi w znacznej mierze na obserwacjach dokonanych przez członka badanej społeczności. Z tego względu należą zarówno do kategorii źródeł naukowych, jak i materiałów źródłowych (Figura 1995; 2003).

Zanim jednak do Wierszyny dotarli naukowcy, stała się ona przedmiotem zainteresowania reportażystów i dziennikarzy. Na początku lat 70. XX w. ukazały się dwie książkowe relacje z podróży na Syberię, w których znalazły się rozdziały poświęcone Wierszynie i jej mieszkańcom – *Na wschód od Arbatu* Hanny Krall i *Zielony ocean* Dionizego Sidorskiego (Krall 1972: 5–17; Sidorski 1973: 185–194). Zarówno H. Krall, jak i D. Sidorski o potomkach polskich osadników napisali po kilka-kilkanaście stron, ale ze względu na popularność tych autorów, zasięg ich publikacji, a przede wszystkim – ze względu na brak prac naukowych z tego okresu, relacje te wciąż mają duże znaczenie w studiach nad historią i pamięcią społeczną Wierszyny. Na początku XXI w. powstały kolejne reportaże i wspomnienia z podróży, spośród których na uwagę zasługują przede wszystkim *Powtórka z Syberii* Anny Łabieniec i *Moje syberyjskie podróże* Kazimierza Sowy (Łabieniec 2003; Sowa 2013). Książka A. Łabieniec to w całości poświęcona Wierszynie relacja z sentymentalnej wyprawy Polki mieszkającej na stałe w Kanadzie do „ostoi polskości” na Syberii. Wyłania się z niej wyidealizowany obraz wsi, która jest bardziej „polska” niż kraj nad Wisłą. Podobny wydźwięk ma również reportaż H. Krall, która zdawała się nie widzieć w szczegółowo opisywanym życiu kolchozowym stopniowej sowietyzacji wierszyńskich Polaków². Ciekawie na tym tle przedstawia się relacja K. Sowy, który choć wskazuje na zachowane cechy polskie w Wierszynie, a samą miejscowość przeciwstawia wymierającemu Białostokowi w obwodzie tomskim, zauważa wiele zjawisk niepasujących do wyidealizowanego obrazu polskości, np. to, że przynależność do mniejszości narodowych stała się dla niektórych sposobem na życie, zwłaszcza wobec rosnącego ruchu turystycznego do Wierszyny (Sowa 2013: 53–83).

Oprócz wspomnianych nienaukowych pozycji, Wierszyna pojawia się w popularnych magazynach, prasie codziennej i cotygodniowej, a przede wszystkim w różnego rodzaju publikacjach internetowych. Jej obraz, niezależnie od tego, czy jest to artykuł z czasopisma „Skandale” z 1990 r., czy opublikowany niemal ćwierć wieku później tekst publicystyczny, tworzy kilka powtarzających się elementów. Wszyscy autorzy niezmiennie podkreślają fakt

² Tymczasem D. Sidorski w tym samym okresie zauważył już, że dla tamtejszych Polaków coraz częściej podstawowym językiem był rosyjski (Sidorski 1973: 188).

zachowania polskości w obcym otoczeniu, na ogół całkowicie ignorując zmiany językowe i kulturowe, które zaszły w Wierszynie. Dodatkowy wątek stanowi martyrologia wsi w czasach stalinowskiego terroru (Minkowski 1990), trudna sytuacja materialna wierszynian i utyskiwania na brak zainteresowania ze strony polskich władz (m.in. Koperski 2003; Wyrostkiewicz 2010; Tokarz 2013; Czartoryski-Sziler 2013; Rzeszotek 2014), a także wpisywanie Wierszyny w mit Syberii – dzikiej, odległej i nieodgadnionej krainy, której mieszkańcy, zahartowani trudnymi warunkami klimatycznymi, są ludźmi prawymi, szczerymi, gościnnymi i nieskażonymi cywilizacją (m.in. Koperski 2003; Jarosik, Jarosik 2009; Bednarska 2009). Do nielicznych należą relacje, których autorzy zwracają uwagę na przekształcenia społeczno-kulturowe wsi i brak znajomości polszczyzny u najmłodszych mieszkańców oraz jej zmniejszającą się rolę jako środka komunikacji (Herman 2009) lub na nadmiar pustego zainteresowania „enklawą polskości” ze strony polskich turystów, o których wierszynianie mówią, że traktują ich jak „Hiszpanie Indian” (Sowa 2013: 99).

Ze względu na swój popularny charakter wymienione publikacje nie powinny mieć większego znaczenia w badaniach nad pamięcią, jednak ze względu na niewielką liczbę opracowań naukowych, to właśnie poprzez reportaż, prasę i internet stykają się z Wierszyną nie tylko odbiorcy masowi, ale i wielu badaczy. Obraz miejscowości, w której „każdy polskim włada” (Koperski 2003), jest do tego stopnia rozpowszechniony, że nawet w tekstach naukowych trudno jest powstrzymać jego samoreprodukcję³.

W badaniach nad pamięcią zbiorową podstawowym źródłem materiału są teksty mówione i pisane przedstawicieli danej społeczności. W wypadku Wierszyny są to zarówno wywiady zarejestrowane z mieszkańcami wsi podczas dwóch wyjazdów (2008 i 2011), wypracowania uczniów na temat historii ich wsi, kronika dziejów wspólnoty autorstwa Walentego Pietrzyka (Петшик 2008) oraz praca magisterska i powstały na jej podstawie artykuł miejscowej nauczycielki języka polskiego Ludmiły Figury (Figura 1995; 2003). Zdecydowanie najbardziej jednolite są wypowiedzi uczniów, którzy w pracach pisanych w ramach konkursów poświęconych historii Syberii i ich małej ojczyzny opisują te same wydarzenia jako najważniejsze w ich odczuciu dla całej wspólnoty: przyjazd do Wierszyny pierwszych osadników, buriackie sąsiedztwo, represje 1937 roku. i mord na kilkudziesięciu mieszkańcach. Informacje pochodzące z około trzydziestu wywiadów niestrukturyzowanych,

³ Autor niniejszego tekstu, dokonując poprawek redakcyjnych artykułu na temat asymilacji wierszyńskiej wyspy kulturowej, zmuszony był do polemiki z jednym z recenzentów, który stwierdził, że podstawowe założenie jest błędne, ponieważ Wierszyna stanowi przykład zachowania języka i kultury w warunkach wyspowych, na dowód czego podał odnośniki do kilku reportaży i relacji stamtąd. Dlatego też dialektolodzy i socjolingwisty w swoich opracowaniach, aby rozwiązać wątpliwości czytelnika, powinni przynajmniej przywołać popularny obraz Wierszyny w popularnych publikacjach i dokonać jego falsyfikacji.

przeprowadzonych głównie ze starszymi wierszynianami są zdecydowanie bardziej zróżnicowane. Wciąż żyją osoby, które pamiętają z autopsji stalinowskie aresztowania, a okres komunizmu stanowi żywą pamięć dla kilku pokoleń, ale z ich wypowiedzi wyłania się często całkowicie odmienny obraz przeszłości. Jaskrawym przykładem takiego zróżnicowania są wypowiedzi dwojga wierszynian starszego pokolenia:

Pamiętam. Byłem malutki, obcy ludzie na podwórku. Jak się przewracałem na łóżku, wyjrzałem przez okno, a tam jakieś chłopy nieznakome chodzą. Pytam mamy, a kto to był? Po jakimu? Kaj ojciec pojechał? Mama nic, tylko płacze. Bo już poniatno, że nie wróci, że to na wsiu żyźń. Mój ojciec i dwóch braci, Stefek, Jarek. Krow z mołokom, ile by te ludzie na miejscu zrobiły, jakby żyły. Jak mietłom zamietło, nie ma nikogo. My tę wsie gorycz łykali. Co zrobisz? Nikomu nie powiesz. Zbierają tam w Moskwie centralny komitet. Stalin siada mówi. Co mówi, tak bydzie. Dlaczego? Bo się wszyscy go bali. Jak umarł, demokratia poszła. Wiecie co jest ważne, nie dopuszczać nigdy więcej tego stalinizmu. Teraz jest lepiej, idę do magazynu kupuję co chcę. Po mojemu lepiej, w końcu świeży wozduch. Teraz jestem sam, to ja bardzo dużo myślę. Wyjdę do ogródka poplewię, za chwilę wrócę, usiądę, myślę. Potem znowu wyjdę poplewię. Aż sam się śmieję, że się tak w kółko krynce. Siadam, myślę. Jak było rańsze. Takie różne myśli przychodzą. I te, że mogli tak gnębić. Czy to możliwe? Prosto, bukwalno zabierali z domu. Tam w Polsce, wy o tym wiecie? (cyt. za: Głuszkowska 2009⁴: 18).

Ten sam informator (ur. 1933) wyraźnie określił swój stosunek do epoki stalinowskiej: „Wiecie co jest ważne, nie dopuszczać nigdy więcej tego stalinizmu”. Jego wypowiedzi stoją w sprzeczności z relacją nieco młodszej kobiety (ur. 1936):

Kiedy było nojlepiej? Za Stalina. Jak ta pierestrojka poszła, ceny skoczyły. W sklepie pełno, a w kieszeni pusto. Ech, tego Gorbaczowa to trzeba było dawno zastrzelić. Im to się dobrze żyje, a my? Przy kołchozie nie było tak źle, mniej można było robić. Tak się troszku poobijać (cyt. za: Głuszkowska 2009: 19).

W Wierszynie pamięć o represjach i tragedii wielu rodzin ściera się z nostalgią po komunizmie, w której najbardziej widoczna jest apoteoza życia kołchozowego. Nasi informatorzy rzadko wskazywali na negatywne aspekty pracy w kołchozie, a ich krytyczne oceny odnosiły się nie tyle do samego okresu, który oceniany był pozytywnie, ile do niskiej wydajności gospodarstwa kolektywnego i możliwości unikania pracy. Pozytywna ocena kołchozu jest szczególnie wyraźna w zestawieniu z opisem współczesnych realiów, w których

⁴ Cytowany tekst zawiera obszerny wybór tekstów gwarowych wierszynian w zapisie ortograficznym.

wiele osób się nie odnalazło, m.in. ze względu na brak bezpieczeństwa socjalnego. Niezwykle ciekawy materiał do badań nad pamięcią społeczną wierszynian stanowi swoista kronika historii wsi, napisana przez jednego z jej mieszkańców – Walentego Pietrzyka. Urodzony w 1926 r. autor osobiście przeżył najważniejsze wydarzenia w dziejach Wierszyny, a o założeniu wsi wielokrotnie opowiadali mu rodzice i starsi krewni, co czyni jego publikację możliwie kompletną pod względem kronikarskim. W relacjach W. Pietrzyka wspomnienia o represjach sąsiadują z pochwałą pracy kolchozowej, przy czym daje on wyraz swojej dumie z osiągnięć wierszyńskiego gospodarstwa i jego przodownictwa w rywalizacji z sąsiednimi kolchozami (por. Петшик 2008: 38–47; 60; 64–75).

Przykładem ostatniego z wymienianych we wstępie rodzajów źródeł – przedsięwzięć komemoracyjnych – jest jubileusz setnej rocznicy założenia Wierszyny. Z tej okazji do Wierszyny ściągnęły delegacje nie tylko lokalnych władz i przedstawiciele polskich placówek dyplomatycznych, ale również najwyższych władz państwowych w osobie marszałka Senatu Bogdana Borusewicza. Wydarzenie to było ważnym momentem dla mieszkańców wsi, która na krótki czas skupiła na sobie szerszą uwagę polskich i rosyjskich mediów, a tym samym uzyskała szansę autoprezentacji. Ewa Nowicka, która miała okazję uczestniczyć w obchodach stulecia Wierszyny, zauważyła, że choć podczas oficjalnych obchodów z udziałem gości z Polski używany był język polski, to urządzony tydzień później „jubileusz wewnętrzny” odbywał się już w języku rosyjskim, znacznie bliższym wierszynianom (Nowicka 2013: 19–20). Okazuje się, że oficjalna narracja różniła się znacząco od tej na użytek własny.

Przystępując do badań nad pamięcią społeczną wierszynian, oprócz podstawowego materiału w postaci wypowiedzi informatorów, badacz dysponuje szeregiem innych źródeł – naukowych i nienaukowych. Choć to wypowiedzi informatorów stanowią najbardziej bezpośrednie źródło w badaniach nad pamięcią społeczną, to jednak nadmierne zaufanie do którejś z cytowanych na poprzednich stronach wypowiedzi spowodowałoby zubożenie zróżnicowanego obrazu czasów ZSRR we wspomnieniach potomków polskich osadników. Dywersyfikacja konieczna jest więc nie tylko w kwestii typów źródeł, ale także w ramach każdego z nich. Przywołanie rezultatów wcześniejszych badań w danej lub pokrewnej dziedzinie i konfrontacja z nimi materiału źródłowego należy do kanonu warsztatu badawczego. Istotne jest jednak także uwzględnienie popularnego obrazu danej społeczności. Pominięcie tego nieistotnego z pozoru i często mocno oddalonego od rzeczywistości źródła może spowodować późniejsze niezrozumienie opracowania.

Przedstawione w niniejszym tekście rozważania na temat źródeł stosowanych w badaniach pamięci zbiorowej wierszynian w kwestiach warsztatowych odnoszą do tej właśnie

społeczności oraz charakteru dostępnych materiałów i opracowań. Sam postulat dywersyfikacji źródeł ma jednak szerszy wymiar i odnosi się także do studiów nad pamięcią innych grup społecznych.

Literatura:

- Ananiewa N., *O polskich gwarach Syberii: projekt badawczy*, „Acta Baltico-Slavica” 2007, nr 31, s. 25–32.
- Bazyłow L., *Syberia*, Warszawa 1975.
- Decyk W., *Próba opisu polskiej gwary we wsi Wierszyna*, „Poradnik Językowy” 1995, nr 8, s. 20–31.
- Jarosik J., Jarosik K., *Żuk w Mongolii cz. 3*, „Wyprawy 4x4” 2009, nr 20, s. 34–39, [dostęp 2.3.2010], <http://bradziaga.pl/?action=/pl/88>
- Bednarska M., *Człowiek honoru (Wywiad z Mateuszem Damińskim)*, „Twój Styl” 2009, nr 3, s. 55–60.
- Czartoryski-Sziler, *Sybiracy proszą o pomoc*, „Nasz Dziennik” 24.04.2013 [dostęp 7.12.2015] <http://www.naszdziennik.pl/polska-kraj/30715,sybiracy-prosza-o-pomoc.html>
- Figura L., *Historia i terażniejszość polskiej syberyjskiej wsi*, [w:] *Wierszyna z bliska i z oddali. Obrazy polskiej wsi na Syberii*, E. Nowicka, M. Głowacka-Grajper (red.), Kraków 2003, s. 71–132.
- Figura L., *Wieś Wierszyna. Z problematyki kulturowej polskich mieszkańców Syberii*, niepublikowana praca magisterska, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 1995.
- Głuszkowska M., *Kiedyś to były zmije...*, „Zesłaniec” 2009, z. 40, s. 15–28.
- Głuszkowski M., *Hybrydyzacja kultury a hybrydyzacja języka. Przypadek mieszkańców Wierszyny, polskiej wsi na Syberii*, [w:] *Nowe języki. Studia z zakresu kreolizacji języków i kultur*, W. Kuligowski (red.), Wrocław 2010, s. 85–94.
- Głuszkowski M., *Relacje mieszkańców Wierszyny – polskiej wsi na Syberii – z ich dawną ojczyzną*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 2009, nr 13, s. 67–80.
- Głuszkowski M., *Vershina – a Polish village in Siberia. Factors influencing language maintenance under changing social, cultural, economic and political conditions*, “Eesti ja some-ugri keeleteaduse ajakari. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics (ESUKA – JEFUL)” 2, 2011, nr 1, s. 157–170.
- Haniewicz W., *Tragedia syberyjskiego Białegostoku*, Pelplin 2008.

- Herman P., *Inne spojrzenie na polską wieś Wierszynę*, [dostęp 13.03.2009],
<http://czajchana.pl/herazja/sibir/polemika.htm>.
- Koperski R., *Przez Syberię na gapę*, Warszawa 2001.
- Koperski R., *Tam gdzie każdy polskim włada*, „Poznaj Świat” 2003, nr 2, s. 70–83.
- Kozłowska A., *Gwara wsi Wierszyna (Syberia Wschodnia). Ile z języka polskiego zostało w mowie mieszkańców?*, niepublikowana praca magisterska, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 2009.
- Krall H., *Na wschód od Arbatu*, Warszawa 1972.
- Kresy, *Sto lat małej Polski na Syberii*, 2010, [dostęp 12.03.2014],
<http://www.kresy.pl/wydarzenia,rosja?zobacz/100-lat-malej-polski-na-syberii>.
- Kuczyński A., *Syberia. 400 lat polskiej diaspory. Zesłania, martyrologia i sukces cywilizacyjny Polaków*, Krzeszowice 2007.
- Łabieniec A., *Powtórka z Syberii*, Toronto 2003.
- Minkowski A., *Masowy mord w obwodzie irkuckim*, „Skandale” 1990, nr 1, s. 1.
- Nowicka E., *Wierszyna, czyli z morza na ocean*, [w:] *Słowiańskie wyspy językowe i kulturowe*, E. Nowicka, M. Głuszkowski (red.), Toruń 2013, s. 13–26.
- Nowicka E., Głowacka-Grajper M. (red.), *Wierszyna z bliska i z oddali. Obrazy polskiej wsi na Syberii*, Kraków 2003a.
- Nowicka E., Głowacka-Grajper M., *Polskość zastygła. Spojrzenie antropologa na Wierszynę*, [w:] *Wierszyna z bliska i z oddali. Obrazy polskiej wsi na Syberii*, E. Nowicka, M. Głowacka-Grajper (red.), Kraków 2003b, s. 33–70.
- Paško D., *O kalkach słowotwórczych w polszczyźnie mieszkańców Wierszyny na Syberii*, „Slavia Meridionalis” 2009, nr 9, s. 21–28.
- Paško D., *Wpływ języka rosyjskiego na zasób leksykalny polskiej gwary mieszkańców Wierszyny na Syberii*, „Acta Baltico-Slavica” 2011, nr 35, s.
- Rzeszotek R., *Musieliliśmy szmugłować okulary*, „Tylko Toruń” 27.03.2014, [dostęp 7.12.2015],
<http://www.tylkotorun.pl/maciej-karczewski-musielismy-szmuglowac-okulary/>.
- Sidorski D., *Zielony ocean*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973.
- Sowa K., *Moje syberyjskie podróże*, Warszawa 2013.
- Szostak J., *Epitafium pomordowanym przez NKWD mieszkańcom polskiej wsi Wierszyna we Wschodniej Syberii koło Irkucka w 1938 roku*, „Rocznik Historyczny Muzeum Polskiego Ruchu Ludowego” 2002, nr 18, s. 221–236.
- Thomas I., Znaniecki F., *Chłop polski w Europie i Ameryce*, Warszawa 1976 (1918–1920).

Tokarz M., *Nasz felietonista wyruszył na Syberię, aby podarować okulary potomkom zesłańców*, „Poza Toruń” 15.04.2013, [dostęp 7.12.2015], <http://pozatorun.pl/archiwa/nasz-felietonista-wyruszy-l-na-syberie-aby-ofiarowac-okulary-potomkom-zeslancow>.

Umińska A., *Polskie cechy fonetyczne i leksykalne w gwarze wsi Wierszyna (Syberia Wschodnia)*, [w:] E. Nowicka, M. Głuszkowski (red.), *Słowiańskie wyspy językowe i kulturowe*, Toruń 2013, s. 27–42.

Wiśniewska A., *Proces kształtowania się i rozwoju tożsamości etnicznej mieszkańców Wierszyny (Syberia środkowa)*, „Etnografia Polska” XLIV, 1–2, 2000, s. 99–114.

Wyrostkiewicz R., „*Borusewicz jak Chruszczow*” – wywiad z ks. Wiśniewskim, „Bibuła” 17.09.2010, [dostęp 7.12.2015], <http://www.bibula.com/?p=26728>

Znaniński F., *Humanistyczny współczynnik faktów kulturowych*, [w:] J. Mucha (red.), *Znaniński*, Warszawa 1986, s. 239–241.

Гольцекер Ю., *Из наблюдений над особенностями польского говора села Вершина в Сибири*, [w:] *Interferencje językowe na różnych obszarach Słowiańszczyzny*, S. Warchoł (red.), Lublin 1989, s. 133–147.

Калета П., *Миграция чехов в Сибирь и их сельские поселения в начале XX века*, [w:] *Сибирская деревня: история, современное состояние, перспективы развития*, Ч. 1, Омск 2012, s. 126–131.

Петшик В., *Маленькая Польша в таёжной Сибири*, Норильск 2008.

Смирнова Т., *История населенных пунктов немецких национальных районов Сибири*, [w:] *Сибирская деревня: история, современное состояние, перспективы развития*, Ч. 1, Омск 2012, s. 122–125.

Татарникова А., *Типология и численность «иностранческих» поселений Западной Сибири во второй половине XIX – начале XX века*, [w:] *Сибирская деревня: история, современное состояние, перспективы развития*, Ч. 1, Омск 2012, s. 117–121.

„WHAT WAS THE BEST OF TIMES? STALIN’S TIME” – ABOUT DIVERSIFICATION OF SOURCES IN THE STUDIES ON COLLECTIVE MEMORY. AGAINST THE EXAMPLE OF VERSHINA – A POLISH VILLAGE IN SIBERIA

The research on social memory is an interdisciplinary study on thoughts, memories and feelings, which are available only through their various manifestations: memoirs, oral heritage, *lieux de memoire*, monuments. Because of its nature, social memory cannot be

objective – it always belongs to a certain group or individual. Except of the sources mentioned above, the researchers may also use scientific works on a given community, reportages, popular and newspaper articles. The multiplicity of sources and their differentiation require a specific approach by the researchers. In order to show the intersubjective state of collective memory in the given group it is important to diversify and hierarchize sources. The example of Wierszyna, a village founded in Siberia in early 20th century by voluntary settlers, shows the challenges to objectivity of research on social identity and collective memory, that arise as a result of overestimation of the role of certain sources

Słowa kluczowe: pamięć społeczna, Polacy na Syberii, metodologia nauk humanistycznych i społecznych, reportaż, tożsamość

Keywords: collective memory, Poles in Siberia, methodology of humanities and social sciences, reportage, identity

